

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Håbo-Tibble medeltida kyrka ligger i ett stort odlat slättlandskap uppbrutet av moränbackar där bebyggelsen är placerad. Bebyggelsen har till stora delar äldre karaktär och utgörs förutom ett antal herrgårdar av ett flertal välbevarade gårdar och torp. Området utgörs av riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.

Intill Håbo-Tibble kyrka har en modern kyrkby växt fram. Håbo-Tibble kyrkby påbörjades år 1977 och ritades av landskapsarkitekten Sven-Olof Nyberg. Byn är uppförd som en genomtänkt helhet där utgångspunkten varit naturens kretslopp, ekologi och etik. Husen är byggda med anpassning till naturen och för människors olika behov men ändå har sin egen karaktär.

I den moderna byns utkant ligger det gamla sockencentret med medeltidskyrka, klockstapel, ett gammalt fattighus, f d klockarbostad och ett f d sockenmagasin. Fattighuset och f d klockarbostaden är numera privatbostäder och sockenmagasinet är uthyrt som förråd. Det senaste tillskottet till miljön utgörs av två kyrkstugor uppförda intill den södra bogårdsmuren och används i den kyrkliga verksamheten, som personalutrymmen samt i kyrkogårdsförvaltningen.

2.2 Kyrkan

Kyrkans romanska dopfontscuppa antyder på att här fanns en kyrka redan vid 1100-talets slut. Det rakt avslutade koret, daterat till 1100-talets slut, är kyrkans äldsta del. Korets mått anses tyda på att det inte var tänkt för en romansk kyrka, utan sannolikt var ett mindre kapell.

Kapellet förvandlas till sockenkyrka då ett långhus tillfogas koret under 1200-talets andra hälft. Sakristian tillfogas långhuset senare under samma århundrade eller omkring 1300 och det södra vapenhuset byggs till under 1490-talet. **Det västra vapenhuset uppförs år 1797 men ändras till begravningskapell år 1915.**

Kyrkan har en romansk planform i långhus och kor med tillfogad sakristia och vapenhus.

Kyrkans medeltida murar i långhus, sakristia och det södra vapenhuset är byggda av gråsten med tegel i omfattningar, valv och i det östra gavelröstet. Gavelröstets tegel är lagt i munkförband och försett med blinderingar, senare delvis ändrade i samband med en höjning av koret år 1759. Korets höjning är utförd så att korets tak har samma höjd som långhuset.

Vapenhuset i väst är uppfört år 1797 **av korsvirke med tegelfyllnad**, men är sänkt en våning vid ombyggnaden till begravningskapell..

Utvändigt är kyrkan sedan **år 1759 spritputsad med slätputsade omfattningar, avfärgad i ljust gult med vita omfattningar och blinderingar.** Taken täcks av sadeltak, med undantag för sakristians pulpettak och är sedan år 1813 lagda med enkupigt tegel. Taknockarna är försedda med vindflöjlar av järn med årtal 1759 urstansat. Vindskivorna, av svarttjärat trä med profil i nederkant, skall ha satts upp samma år. Södra vapenhusnocken är sedan ombyggnaden år 1915 försett med ett kors.

Kyrkans har stickbågiga fönster i djupa nischer. Fönsteröppningarnas antal och storlek utfördes under 1700-talet. De brunmålade, kopplade fönsterbågarna är försedda med antikglas i blyspröjs tillkomna år 1915. Korfönstret är förstorat två gånger under 1800-talets början och är sedan år 1915 försett med järnsmidesbågar och en glasmålning signerad Yngve Lundström, tillverkad av N.P. Ringströms glasmästeri.

I vapenhusets rundbågiga portal sitter en svartjärad bräddörr som under 1700-talet kläddes med fiskbensställd panel samt har en medeltida rosformad nyckelskylt och ring av smidesjärn. Över vapenhusingången sitter ett brandförsäkringsmärke av tenn från året 1817. Det södra vapenhuset är försett med en pardörr i 1700-talsutförande med rutmönstrade nedre fyllningar.

Ursprungligen hade kyrkan ett plant innertak eller en öppen takstol. Valven slogs i koret vid 1300-talets början och har ribbor med päronformad genomskärning och kupiga kappor vilande på flerspråkiga hörnpilastrar och sköldbågar. Långhusets kryssvalv är yngre och dateras till 1400-talets mitt. Valven har helstensribbor, något olika konstruerade i östra och västra travéen, vilande på flerspråkiga väggpilastrar och svagt spetsbågiga sköldbågar. I mötet mellan kor och långhus har den breda triumfbågen vidgats sekundärt.

Valven är försedda med kalkmålningar med figurativa framställningar och rik ornamental dekoration. Målningarna härrör från två perioder under 1400-talet. De tidigaste målningarna hör till den sköna stilen i den sköna Strängnässkolan och dateras till tiden omkring 1450. De yngre målningarna har samband med Albertus Pictor och hans ateljé varför de dateras till 1400-talets sista årtionden.

Kalkmålningarna vitkalkades år 1759 men togs fram vid en större restaurering under ledning av Sigurd Curmans år 1915. Vid restaureringen togs de olika målningsskikten fram i olika grad och försågs med inskrifter som talar om vilket målningsslag de respektive partierna tillhör. I kyrkans västra del över långhusportalen är en målad minnestavla över 1915-års restaurering.

Inredningen i långhus och kor utgörs av en sammanhållen inredning, i huvudsak från 1700-talet med genomgående blå marmoreringsbemålning. Altarring, predikstol, bänkinredning och läktarbarriär är utförda under 1700-talet. Altaret kom till år 1915 då även 1700-talets färgsättning på inredningen togs fram.

Altaret från 1915 är utfört av trä med en fyllning med avnupna hörn målad, altarringen tillkom år 1771 och är utförd av trä med raka fyllningar. Altaruppsatsen har en bred rokokomässig ram och skulpturer framställande tron och hoppet. Uppsatsen härrör från år 1763 och är utförd av Olof Gerdman.

Predikstolen tillkom 1706 och har likheter med Burchardt Precht verkstadstraditioner. I predikstolens korgfält är medeltida träskulpturer uppställda, sannolikt härrörande från ett försvunnet altarskåp.

Bänkinredningen från år 1760 är sluten och har dörrar med rektangulära fyllningar.

Orgeln står på ett podium i väst. En orgelläktare revs vid Curmans restaurering år 1915 och en ny orgel införskaffades och uppställdes på podiet. Podiet är slutet genom återanvändning den

gamla orgelläktarens barriär från 1760. Till orgeln användes den äldre fasaden från 1835 års orgel, tillverkad av P.Z. Strand efter ritningar av C.G. Blom Carlsson.

Golven i långhus och kor utgörs av kalksten och i bänkkvarter och innanför altarring med trägolv.

Sakristian från 1200-talets andra hälft har ett ursprungligt halvt tunnvalv. Väggar och valv är vitputsade och golvet utgörs av ett lackat brädgolv. Bräddörren till kyrkorummet är järnbeslagen åt långhuset och försedd med medeltida nyckelskylt. I den norra väggen finns ett nischskåp försett med järnlucka. Den under 1700-talet upptagna ingången till predikstolen är försatt med en trälucka. Sakristiefönstret är vidgat under 1700-talet och är invändigt försett med inre bågar troligen från år 1915 och galler. Den yttre bågen har 1700-talshaspar.

Det södra vapenhuset från 1490-talet har ett ursprungligt kryssvalv. Väggar och valv är försedda med kalkmålningar daterade till 1490-tal, samtida med delar av långhusets kalkmåleri. I den östra väggen finns en nisch, möjligen avsedd för en skulptur. Golvet utgörs av tegelgolv. Dörren mellan lång- och vapenhus är järnbeslagen och kom till år 1915.

Det västra vapenhuset inrett till begravningskapell har en absid och ett altare i den igensatta ingången till långhuset. Taket utgörs av ett trätunnvalv och längst väggarna finns fasta nischer av trä med sittbänkar. Rummet är dekorerat med målningar utförda av målaren Filip Månsson. På väggarna är målade texter påminnande om ombyggnaden till begravningskapell; ”Dekoreringen fastställdes år 1917. S. Curman, arkitekt och F. Månson, målare.” ”Till tacksamt minne av föräldrar bekostades detta gravkors dekorerings av familjen Sverenius, Önsta.” ”Du död, var är din udd; du helvete, var är din seger.”

Kyrkans dopfunt är tillverkad av sandsten vid 1100-talets slut med ett utförande som har gotländska funtar som närmaste förebild. Endast dopfuntens cuppa finns kvar och står på en fot av kalksten från 1200-talet hämtad från Håtuna kyrka.

Till kyrkans utsmyckning hör bl a en f d altartavla från år 1763, uppsatt intill triumfbågen. På motsatta sidan hänger ett begravningsvapen från 1600-talet.

Till kyrkans klenoder hör bl a ett senmedeltida sakramentsskåp samt en mässhake från 1400-talet.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården täcks av gräsmatta med grusade gångar. Kvar på kyrkogården finns ett fåtal kvarvarande äldre gravvårdar, några med grusade gravplatser, några hägnade med järnsmideskätting.

Kyrkogården omgärdas av en kallmurad bogårdsmur. Murens sträckning har kommit till vid fler kyrkogårdsutvidgningar, bl a på 1790-talet västerut och på 1840-talet åt söder och öster. Runt muren växer en något uttunnad trädkrans, bl a utgjord av några äldre lönnar och kastanjer. Åt väst finns några tidigare hamlade träd.

I väster och söder finns ingångar i bogårdsmuren. Ingångarna flankeras av spritputsade grindstolpar med släta hörn avfärgade i gult och vitt lika kyrkan. Den västra ingången är försedd med järngrind med årtalet anno 1796 utsmitt, syftande till ingångens tillkomsttid. Järngrinden i södra ingången har årtalet 1849.

Den senaste kyrkogårdsutvidgningen, omfattande minneslund, utfördes år 2002 intill den norra bogårdsmuren. Utvidgningen omges av en sk glaciss av sprängsten med planterad måbärshäck innanför. Minneslundan är utformad med en smågatstenbelagd rundel med fyrfat och sittbänk. I samband med utvidgningen gjordes ett genombrott i bogårdsmuren för ingång till den äldre kyrkogården.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln står strax söder om kyrkan. Klockstapeln uppfördes år 1704 som en öppen klockbock, men panelades strax därefter in.

Stapeln är nu klädd med rödfärgad locklistpanel med svarttjärade knutlådor, dörrar, strävor och ljudluckor. Taket utgörs av en spåntäckt karnisformad huv med lanternin med spira och flöjel. Flöjeln är utformad som ett drakhuvud med året 1787 urstansat. Lanterninens sidor är försedda med stjärnor målade i silverfärg.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Det äldre sockencentret i Håbo-Tibble med medeltida kyrka, klockstapel och sockenmagasin utgör en ålderdomlig miljö med rötter i kristnadets tid under 1100-talet. Miljön, inkluderande den välbevarade medeltida kyrkan omgiven av muromgärdad kyrkogård, trädkrans och äldre gravvårdar, som vittnar om kyrkogårdskonst i äldre tid, har sammantaget stora miljömässiga värden.

Håbo-Tibble kyrka utgör, med sitt kor, långhus, sakristia och vapenhus uppförda i etapper under medeltiden, ett exempel på en typisk medeltida uppländsk landsortskyrka. De medeltida byggnadsdelarna med bevarade medeltida murverk och valv utgör i sig ett omistligt dokument över ett äldre byggnadsskick och har stora byggnadshistoriska värden.

Exteriört vittnar kyrkan med sina spritputsade fasader avfärgade i gult och vitt om 1700-talets tidstypiska ändringsarbeten och färgsättning, och skapar tillsammans med bogårdsmurens grindstolpar med samma ytbehandling en sammanhållen miljö.

De kalkmålningsförsedda väggarna och valven i lång- och vapenhus, med rik ornamentik, inslag av figurframställningar och draperimålningar i mjuka färger tillkom under två perioder under 1400-talet, varav de senare hör till Albertus Pictors skola, bidrar starkt till kyrkans medeltida karaktär och är ovärderliga ur ett konsthistoriskt perspektiv.

Kyrkorummets nuvarande utformning med medeltida kalkmålningar och blåmarmorerad fast inredning tillskapades vid konstprofessorn och senare riksantikvarien Sigurd Curmans restaurering år 1915. Sigurd Curmans framställande/återskapande av ett medeltida kyrkorum har stora estetiska och restaureringshistoriska värden. De kalkmålade inskriptionerna från tiden är väl infogade i det medeltida måleriet och har ett restaureringshistoriskt och pedagogiskt värde.

Den till utformning och färgsättning sammanhållna inredningen bildar tillsammans med de bemålade medeltida valven ett väl sammanhållet och estetiskt kyrkorum med stora upplevelsevärden.

Begravningskapellet bevarar interiört ett rum skapat år 1915 med nationalromantisk karaktär. Tunnvalvet av trä, väggar och absiden är försedda med målningar av en av sin tids stora dekorationsmålare Filip Månsson och har arkitektur- och konsthistoriska värden.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- *Kyrkans medeltida murverk och valv i långhus, sakristia och vapenhus utgör ett ovärderligt byggnadshistoriskt dokument.*
- *De under medeltid kalkmålningsbemålade valven och väggarna i långhuset och det södra vapenhuset har ovärderliga konsthistoriska värden.*
- *Den fasta inredningen utgjord av predikstol, altaruppsats, altarring, altare, bänkinredning, läktarbarriär, orgelfasad med likartad målningsbehandling huvudsakligen härrörande från 1700-talet, kompletterad och delvis ändrad 1915, är utförd med hög hantverksskicklighet och bildar tillsammans en väl sammanhållen helhet.*
- *Kyrkorummets nuvarande utformning med framtaget kalk- och inredningsmåleri, tillskapande av en sammanhållen inredning samt vid tiden tillkomna inskrifter på långhusets väggar utgör ett dokument över Sigurd Curmans restaureringskonst.*
- *Den fasta inredningen samt dekoreringsmålningen i begravningskapellet är utförd i nationalromantisk anda och är arkitektur- och konsthistoriskt intressant.*
- *Kyrkogårdens bogårdsmur med ingångar försedda med grindstolpar från 1700- och 1800-talet, äldre träd i trädkransen samt kvarvarande äldre gravvårdar, vissa med ålderdomlig hägnad, utgör rester av äldre kyrkogårdskonst och utgör miljömässigt värdefulla inslag i kyrkogårdsmiljön.*

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Prenzlau-Enander, Gabriele, Upplands-Bro kulturhistoriska miljöer, Uddevalla, 1991
Tuulse, Armin, Sveriges kyrkor, Band 94, Håtuna Håbo-Tibble och Kalmar kyrkor, Stockholm, 1962.

Tuulse, Armin, Upplands kyrkor, Del VII, Uppsala, 1960

ATA

Församlingen

Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret

Stockholms läns museum, Aktarkivet